DOI: 10.19195/0137-1150.168.28

Data przesłania artykułu: 11.07.2017

Data akceptacji artykułu: 19.01.2018

TIBOR ŽILKA

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Słowacja

Násilná smrť v postkoloniálnej próze*

Thanatos alebo Tanatos (po grécky *Thanatos*, po latinsky *Mors*) bol starogrécky boh smrti a sama smrť, syn bohyně Nykty a boha podsvetnej večnej tmy Tartara. Srdce mal zo železa, čierne chladné krídla a nepoznal súcit ani zľutovanie; koho uchvátil, bol beznádejne stratený. Vzbudzoval hrôzu. Keď sa dostavil deň smrti určený osudom, Tanatos prišiel k danej osobe, vzal jej dušu, odniesol ju do podsvetia a odovzdal ju bohovi Hádovi. Len dvom smrteľníkom, Heraklovi a Sifyfovi, sa podarilo nad Tanatom vyhrať¹.

Presne takou neľútosťou postupovali predstavitelia moci v 50. rokoch, hlavne prokurátori, sudcovia udeľovali trest smrti ako na bežiacom páse. Išlo o upevnenie moci diktované zo Sovietskeho zväzu. Konali sa vykonštruované procesy s politickými väzňami v čase, keď sa na Západe z politických príčin už dávno neudeľoval trest smrti (istou výnimkou sú Julius a Ethel Rosenbergovci v USA a Nikos Belojanis v Grécku). Citujme Rudolfa Dobiáša, spisovateľa, jedného z tých väzňov, ktorý bude stredobodom našich úvah:

[...] prokurátori, ktorí pre obvinených v justičných procesoch na začiatku päťdesiatych rokov žiadali trest smrti a predsedovia senátov, ktorí tie tresty aj vyniesli, sa spravdla stali „naživo“ svedkami ich popráv. Ako to mohli psychicky vydržať? Toľké popravy! Obvinenia boli väčšinou vykonštruované, doznania vynútené, zločiny spáchané len na papieri, a predsa sudcovia za ne vyniesli absolútny trest a osobne sa zúčastňovali na popravách².

Témou umeleckých diel a literatúry faktu sa tieto procesy stávajú v období, ktoré môžeme nazvať postkolonializmom. Termín postkolonializmus sa zväčša vzťahuje na tretí svet, v literatúre ho používame pri tematike, ktorá sa vzťahuje

* Štúdia vznikla na základe riešenia projektu VEGA 2/0020/13 s názvom *Hyperlexikón literárnovedných pojmov a kategórií*.

¹ V. Zamarovský, *Bohovia a hrdinovia antických báji*, Bratislava 1980, s. 446.

² A. Baláž, *Vyniesť na svetlo dňa príbeh dlhej noci*, Bratislava 2014, s. 230.

na diela odrážajúce stav spoločnosti po rokoch útlaku, ponížovania, podceňovania, nesamostatnosti a ponechania ľudskej society na nižšej úrovni vývoja. Ale aj v súvislosti s USA sa vyskytuje problematika postkolonializmu³. Obyčajne sa však zabúda na strednú Európu, ktorá po druhej svetovej vojne musela znášať ruskú nadvládu a dostala sa do (polo)koloniálneho stavu⁴. Slovenská aj česká spoločnosť bola vystavená takému ideologickému tlaku, že bola zbavená samostatnosti a individuálnej slobody občanov. Bogusław Bakuła hovorí v tejto súvislosti aj o kultúrnom imperializme⁵. Po odhalení kultu osobnosti Josefa Stalina sa postupne začalo Československo viac orientovať na Západ, pričom tento trend vyústil do tzv. obrodného procesu zvaného Pražská jar. Tento proces bol však zmarený sovietskymi tankami v auguste 1968. Potom nastáva obdobie normalizácie, ktoré trvá do konca roku 1989.

Istá dilema, či možno hovoriť o kolonializme v období 1948–1989, vyplýva z toho, že sovietska nadvláda dozaista existovala v tzv. socialistických štátoch, ale bola iná ako v podmanených štátoch v Afrike či v Ázii západnými impériami (Veľká Británia, Francúzsko), lebo svojou kultúrou a tradíciou stredná Európa vcelku bola na vyššej úrovni ako Rusko a v istých obdobiach úspešne čelila tlaku sovietskeho impéria. A práve tento odpor a vzdor je častou témou postkoloniálneho románu v slovenskej literatúre. Ako tvrdí Milan Kundera:

Každá z týchto revolt mala podporu prakticky veškerého obyvateľstva. A ani v jediném prípade by se režim neubránil déle než tři hodiny, kdyby za ním nestálo Rusko⁶.

Tento proces je zameraný na konfrontáciu s koloniálnou konšteláciou, ktorý je založený na predstave znehybnej historickej lineárnosti⁷. Možno znovu odcitovať Milana Kunderu:

„Zeměpisná Europa“ (sahající od Atlantiku po Ural) byla odedávna rozdělena na dvě poloviny, jež se vyvíjeli odděleně: jedna ve spojení s antickým Římem a katolickou církví, druhá s kořeny v Byzanci a v ortodoxním křesťanství. Po roce 1945 se hranice mezi obojí Evropou posunula několik kilometrů na západ a mnohé národy, jenž se odjakživa považovaly za západní, se probudily, jen aby zjistily, že se ocly na Východě⁸.

³ A. Smiešková, *Problémy postkoloniálního a postmoderného románu v americké literatúre*, „World Literature Studies“ 2012, č. 3–4 (21), s. 10.

⁴ Stredoeurópsky kontext býva niekedy chápaný aj v komparatistike ako postkoloniálny. Komparatista Tötösy de Zepetnek priznáva tomuto regiónu štatút kolonializmu v rokoch 1945–1989. Potom nastáva podľa neho obdobie postkolonializmu a vplyv predovšetkým francúzskej a anglickej kultúry a vplyv USA v masovej kultúre. Pozri M. Zelenka, *Komparatistika v kultúrnych súvislostiach*, České Budějovice 2012, s. 39–40.

⁵ *Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej*, ed. B. Bakuła, Poznań 2015, s. 16.

⁶ M. Kundera, *Únos západu*, [in:] *Koncepcie strednej Európy. Antológia textov*, ed. Z. Vargová, Nitra 2015, s. 153.

⁷ *Lexikon teorie literatury a kultury*, ed. A. Nünning, Brno 2006, s. 618–619.

⁸ M. Kundera, *Únos západu...*, s. 153.

Aziatské spôsoby nadvlády nad našimi krajinami sa udomáčňovali v 50. rokoch a vyznačovali sa krutosťou, neľútosťou, so všetkými znakmi boha Thanatos, známeho z gréckej mytológie. Literatúra v období postkolonializmu sa vo zvýšenej miere koncentruje práve na toto obdobie, ale aj na obdobie normalizácie.

Postkoloniálny román sa svojim obsahom zameriava hlavne na osobnosti, o ktorých platil zákaz hovoriť a písať v pozitívnom zmysle slova (Alexander Dubček, Rudolf Dilong a podobne) alebo na tabuizované témy (ideologická prevýchova prostitútok v 50. rokoch). Samotný termín nie je nový, ale sa používal celkom v inej súvislosti⁹. Keďže sa štyri roky uskutočňoval výskum na Univerzite Adama Mickiewicza v Poznani pod vedením Bogusława Bakuły, ktorý bol sústredený na súčasnú literatúru a kultúru stredo-východnej Európy — na literatúru a kultúru Poľska, Maďarska, Slovenska a Ukrajiny — a zacielený na „postkoloniálny diskurz“, z toho možno odvodiť termín postkoloniálny román aj v súvislosti so strednou Európou¹⁰. Vychádza sa z toho, že celá stredná Európa sa ocitla po vojne pod nadvládou Sovietskeho zväzu a bola raz v akomsi polokoloniálnom stave, inokedy sa uplatnili koloniálne spôsoby na jej totálne podmanenie (1956 v Poľsku a najmä v Maďarsku, 1968 v Československu). S tým súviseli aj zákazy literárne spracúvať isté témy: vyvraždenie 25 000 poľských dôstojníkov v katyňskom lesíku a v blízkom okolí príslušníkmi NKVD na príkaz Stalina, tému revolúcie v Maďarsku v roku 1956 alebo tému pražskej jari. Všetko sa postupne zmenilo po odchode sovietskych vojsk zo strednej Európy: naraz mohli vzniknúť aj diela zamerané na kritiku kolonizátorov.

Až po nežnej revolúcii mohla byť vydaná taká kniha, akou sú *Zvony a hroby* (2000) Rudolfa Dobiáša. Dobiášova próza síce nie je románom, ale je nesporne súčasťou tzv. postkoloniálnej prózy. Celý príbeh je vzorovým príkladom na to, ako Sovietsky zväz exportoval stalinizmus do svojej stredoeurópskej kolónie.

Ukazuje sa, že postkoloniálna literatúra je najvýstižnejším názvom pre tento typ prózy. Pracovne rozdelíme túto literatúru na vecnú a umeleckú. Vecnú literatúru tvoria predovšetkým pamäti, ale aj rozhovory s autormi, ktorí mali neblahé skúsenosti s totalitným režimom, najmä v období 50. rokov: Silvester Krčméry *To nás zachránilo* (1995)¹¹, Anton Srholec *Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov* (1991)¹², Rudolf Dobiáš *Zvony a hroby* (2000)¹³, Rudolf Dobiáš (ed.) *Triedni nepriatelja, I–IV* (2004, 2007, 2011, 2014)¹⁴, Alena Čermáková *Anton Srholec* (2015)¹⁵, Anton Baláž *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhej noci. Rozhovory s Rudolfom Dobiášom* (2014)¹⁶.

⁹ Alena Smiešková dokonca aj v názve svojej štúdie uvádza termíny postkoloniálny a postmoderný román (pozri *eadem*, *Problémy postkoloniálneho a postmoderného románu...*, s. 7).

¹⁰ *Dyskurs postkolonialny...*, s. 69–70.

¹¹ S. Krčméra, *To nás zachránilo*, Bratislava 1995.

¹² A. Srholec, *Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov*, Bratislava 1991.

¹³ R. Dobiáš, *Zvony a hroby*, Bratislava 2000.

¹⁴ *Triedni nepriatelja, I–IV*, ed. R. Dobiáš, Prešov 2004, 2007, 2011, 2014.

¹⁵ A. Čermáková, *Anton Srholec*, Bratislava 2015.

¹⁶ A. Baláž, *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhej noci. Rozhovory s Rudolfom Dobiášom*, Bratislava 2014.

Osobitné miesto v jeho literárnych textoch zaujíma *Biela légia*, najmä odsúdenie a poprava troch absolventov trenčianskeho gymnázia — Antona Tunegu (1927–1951), Alberta Pučíka (1921–1951) a Eduarda Tesára (1922–1951). Najprv boli odsúdení na doživotie, ale prokurátor Anton Rašla sa odvolal a potom už im bol udelený hrdelný trest. Prokurátor Anton Rašla a jeho odvolanie proti nízkej výmere trestu sa tu opisuje podrobne a veľmi kriticky¹⁷. Medzi odsúdenými boli aj Gašpar Fronc (12 rokov), ktorého som osobne poznal, ako aj Ferdinand Daučík (10 rokov), futbalový reprezentant a neskôr tréner ŠK Bratislava a FC Barcelona¹⁸. Biela légia bola hnutím s konkrétnym programom a názov dostala od istého pána Jozefa Vicena po februári 1948, hoci jestvovala už od roku 1945. Ich ciele možno zhrnúť takto: 1. odstránenie komunizmu a jeho historicko-materiálnej ideológie, 2. udržanie kresťanského svetonázoru a jeho uplatnenie v živote verejnom i súkromnom, 3. zavedenie ľudského sociálneho poriadku na Slovensku, 4. nastolenie skutočného a pravého demokratického režimu na Slovensku, podľa zásad o demokracii, vyslovených vo vianočnom posolstve Pia XII z roku 1944, 5. podľa vývinu medzinárodnej politickej situácie obnovenie samostatného, demokratického slovenského štátu, či už v rámci federatívnej Československej republiky, alebo v rámci federatívneho zväzu stredoeurópskych — európskych národov¹⁹.

Literárna tvorba R. Dobiáša je podložená životnými skúsenosťami z väzenia. Bol zaistený 23. decembra 1953 na dvore v obci Dobrá, ktorá je dnes už súčasťou Trenčianskej Teplej. Samotné zaistenie vraj zvládol pomerne pokojne, vďaka aj predvianočnej spovedi, ktorú absolvoval ešte v Bratislave. Dobiáš bol súdený v procese ako člen ilegálnej organizácie Stráž ľudu, ktorý sa začal 11. augusta 1954. R. Dobiášovi hrozilo, že keď sa dokáže, že bol ideovým vodcom Stráže ľudu, môže byť odsúdený na trest smrti. Jeho obhajca ho pred súdnym pojednávaním upozornil, že ako „ideovému vodcovi“ Stráže ľudu, ak by sa to, čo Ján Huňa popriznával, aj potvrdilo, hrozil by najvyšší trest. Treba ešte dodať, že Huňa nielen viedol tajnú organizáciu Stráž ľudu, ale sám aj pripravoval letáky. Prepustili ho z väzenia na základe amnestie k 15. výročiu oslobodenia Československa sovietskou armádou.

Dobiáš ako väzeň sa dostával do kontaktu so smrťou jednak počas svojho trestu v jáchymovských baniach, jednak ešte predtým, než sa tam dostal. Po odsúdení 11. augusta 1954 sa odvolal proti rozsudku a takmer do konca októbra čakal v Prahe na Pankráci na odvolacie konanie pred senátom Najvyššieho súdu. Tu nadobudol aj takúto skúsenosť:

¹⁷ R. Dobiáš, *Zvony a hroby...*, s. 16–21.

¹⁸ F. Daučík, rodák zo Šiah, emigroval priamo z väzenia. Od roku 1935 hrával za Sláviu Praha a zúčastnil sa ako hráč aj majstrovstiev sveta v roku 1938. Po emigrácii v roku 1949 sa v Španielsku stal trénerom FC Barcelona a položil základy súčasného svetoznámeho futbalového klubu — M. Staško, *Útek na lavičku Barcelony. Legendárny Ferdinand Daučík dosiahol najväčšie úspechy vo vynútenom exile*, Trnava 2017, s. 140–143.

¹⁹ *Triedni nepriatelia I...*, s. 67.

Keďže som mal vysoký trest, bol som v cele, ktorá sa nachádzala kúsok od ciel odsúdených na smrť. A tak som v neskorej jeseni 1954 nadránom počul, ako týchto odsúdencov odvádzali na popravu. Niektorých aj nasilu. Bolo počuť buchot na chodbe, tlmené výkriky. Z popravis-ka sa ozval aj výkrik „Nech žije sloboda!“ A — ak ma sluch neoklamal — počul som volať aj „Nech žije Stalin!“²⁰.

Nie je náhoda, že v literárnych dielach R. Dobiáša je teda častým motívom poprava alebo násilná smrť v inej podobe. Podľa Arthura Schopenhauera najväčším strachom v živote človeka je strach zo smrti. Vo svojich úvahách o smrti filozof tvrdí, že nič nie je strašnejšie ako poprava²¹. Totalitné systémy vynášajú rozsudok smrti aj nad mladými ľuďmi, plných energie a síl. Ich poprava sa môže stať námetom pre vznik umeleckého diela. Týka sa to aj tvorby R. Dobiáša. Poprava troch absolventov trenčianskeho gymnázia je častou témou jeho dokumentárnej prózy a prenáša sa vo forme umeleckej fikcie aj do jeho literárnej tvorby. Po nežnej revolúcii sa stal redaktorom „Slovenského denníka“ a ako redaktor sa zameriaval aj na prípady udelenia hrdelného trestu v päťdesiatych rokoch. Dostával sa dovtedy k utajeným materiálom v Ústave pamäti národa a tieto prípady aj opísal v článkoch v novinách, potom ich uverejnil aj vo svojich knižných publikáciách. Jeho skúsenosti sú obsiahnuté vo vecnej literatúre, ale aj v prozaických textoch. Na Vyššom vojenskom súde v Trenčíne objavil aj súdne spisy poručíka Československej ľudovej armády Tomáša Chovana, ktorý bol v roku 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave za vlastizradu a špionáž na trest smrti a v novembri toho istého roku vo veku 25 rokov bol aj popravený. Autor doslovne píše:

Medzi súdnymi spismi som našiel vložený lístok so záznamom z jeho popravy. Bol to pre mňa jeden z najsilnejších úderov, aké som dostal už mimo väzenia. Pri jeho čítaní som sa znovu ocitol v pankráckej väznici blízko oddelenia odsúdených na trest smrti, kde boli cely pre odsúdených na vysoké tresty a kde som i ja niekoľkokrát skoro ráno počul šuchot habatiek, aj ako sa vzpierajú vyjsť z cely pre odsúdených na vysoké tresty, ako ich bachári vlečú po chodbe a všetko to, čo som vtedy nevidel, som mal teraz pred očami na tom zázname popravy [...]²².

Tento súdny spis sa stal základom prenosu reálnej popravy do fikcie. Príbeh o odsúdení a poprave Tomáša Chovana (1926–1951) je pomerne podrobne opísaný v knihe *Zvony a hroby*²³. Večer pred popravou sa prišli s ním rozlúčiť: matka, brat Jozef a jeho strýko. R. Dobiáš píše o matke v portréte o popravenom Chovanovi v knižke *Zvony a hroby*:

Musela ešte priniesť synovi šaty, do ktorých ho zriadenci nastroja na poslednú cestu. O hodinku neskôr sa už môžu ísť na neho pozrieť. Aké je však ich prekvapenie, keď v prinesenom odevuvidia cudzieho muža... Vzápätí Jozef Chovan (brat) objavil bratovo telo²⁴.

²⁰ A. Baláž, *Vyniesť na svetlo dňa...*, s. 56.

²¹ A. Schopenhauer, *A halálról. A faj élete. A tulajdonságok öröklése*, prel. J. Bánóczi, Budapest 1992, s. 9.

²² A. Baláž, *Vyniesť na svetlo dňa...*, s. 56.

²³ R. Dobiáš, *Zvony a hroby...*, s. 28–41.

²⁴ *Ibidem*.

Tento motív zámény šiat sa stáva súčasťou novely R. Dobiáša *Mladší brat* (2014) a tvorí hádam najsilnejšiu časť (*pointu*) textu. Rozprávačom je mladší brat popraveného, ešte nezrelý, ktorý popravou svojho brata sa stáva dospelým: „Diet’a vo mne zomrelo“²⁵ — uzatvára detský rozprávač svoj príbeh v novele Dobiáša. Príbeh o zámene šiat zo skutočnej udalosti prenáša autor do svojej novely prostredníctvom narátora, ktorým je „mladší brat“ popraveného, takto:

Videl som ho ešte raz, už bez života, v márnici. V to včasné sychravé ráno popravili troch odsúdencov na smrť. Noc sme prečkali na stanici, o šiestej sme však už boli v márnici... Mama ma vzala za ruku a viedla ma k otvorenej rakve. Videl som ostrý profil dohola ostrihanej hlavy, ruky, vytrčajúce z čierneho obleku so striebornými pásikmi, nehybne položené na prsiach. Bol to Tomášov maturitný oblek. Až keď sme pristúpili bližšie, spoznali sme, že ho má oblečený niekto iný, cudzí a starší chlap²⁶.

Práve táto novela je ozajstným umeleckým skvostom v tvorbe R. Dobiáša a prináša pravý obraz o nastolení „diktatúry proletariátu“ v československých podmienkach. V jeho texte ani náznaku bulvárneho zobrazenia (post)mortality ako sa to deje v súčasnom umení a masmédiách na úkor dimenzie etickej či filozoficky spirituálnej²⁷.

Samotné písanie tohto literárneho diela mu dalo poriadne zabráť a sám sa o tom vyjadruje takto:

Písanie Mladšieho brata patrilo k najťažším chvíľam, ktoré som pri svojej literárnej tvorbe zažil. Posledné scény som takmer nedokázal napísať. Mal som stále pred očami „záznam o výkone trestu smrti nad odsúdenom“ Tomášovi Chovanovi. O 4,30 predviedla stráž odsúdeného na dvor Justičného paláca a o 4,46 prítomný lekár konštatoval smrť²⁸.

Ide pritom o typický prejav stalinizmu, ktorý bol importovaný do strednej Európy priamo z Moskvy.

Aj román R. Dobiáša *Johana. Johanin chlapec* (2013) s kriminálnou zápletkou za zakladá na reálnych udalostiach. Samotný kriminálny príbeh je vhodný na pertraktovanie závažnej témy atraktívnou formou. Jeho základom v Dobiášovom románe je dedinská vzbura proti kolektivizácii, vražda jedného z organizátorov, naháňanie roľníkov do družstva a odsúdenie nevinného človeka, a to autor čerpal z reality. Tým nevinným človekom je Matej, manžel Johany a otec Jána. Príbeh je rámcovaný kúpeľnou scenériou, ale — ako sám autor ma informoval — pôvodne chcel umiestniť dej do bardejovských kúpeľov, no po úvahe si radšej zvolil pre miesto deja Trenčianske Teplice a jeho okolie — napokon aj preto, lebo pochádza a aj žije v Dobrej, ktorá je súčasťou Trenčianskej Teplej, nachádzajúcej sa veľmi blízko kúpeľov. Z reality čerpal autor aj dvoch protagonistov príbehu, Mateja a Johana, tradičnú dedinskú dvojicu. Pre Dobiáša bola prototypom pre postavu

²⁵ R. Dobiáš, *Príbehy z prítmnia*, Bratislava 2014, s. 123.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *(De)tabuizácia smrti v diskurzoch súčasného umenia*, eds. J. Fujak, M. Ballay, Nitra 2016, s. 14.

²⁸ A. Baláž, *Vyniesť na svetlo dňa...*, s. 229–230.

Johany jeho vlastná matka, ktorú vykresľuje ako jednoduchú dedinskú ženu typickými kladnými vlastnosťami. Z tohto manželstva pochádza Johanin chlapec, ktorý zo slovenského prostredia prechádza do Prahy. Do tejto postavy autor transponuje sám seba, najmä jeho krátky pobyt po sedemročnom väzení v jáchymovských baniach sa stal námetom pre pôsobenie Jána, Johaninho chlapca v Prahe.

Po prepustení na slobodu R. Dobiáš skutočne navštívil Prahu, vďaka Emanovi a Janovi Zábranovi v septembri v roku 1960 sa osobne stretáva s básnikom Vladimírom Holanom na Kampě. Namiesto Holana však vystupuje v Prahe ako reálna postava Jan Kristofori, pôvodne maliar z Mukačeva, ktorý strávil tiež niekoľko rokov v jáchymovských baniach. Jánovi pomáha maliar počas pobytu v Prahe, ale Kristofori v roku 1968 emigruje do severnej Európy (Nórsko). Aj z toho vidno, že autor veľa námetov čerpá zo svojich skúseností z väzenia. Treba však dodať, že maliar z Mukačeva je jedinou postavou, ktorá v románe vystupuje pod svojim skutočným menom.

Literárne dielo R. Dobiáša je však založené na kriminálnom príbehu, lebo Mateja zavraždia eštébáci pri vyšetrovaní vraždy, hoci on je bez viny, obvinený Matej iba náhodne našiel na toalete mŕtvolu nenávideného funkcionára z dediny. Do deja zapája autor aj židovskú rodinu kúpeľného lekára, kde Johana slúžila. Aj tu sa R. Dobiáš opiera o rodinnú skúsenosť, lebo jeho matka slúžila v rokoch 1928–1932 v Trenčianskych Tepliciach u rodiny židovského lekára. Pri vykreslení dozrievania budúcej matky autor búra jednu ideologickú dogmu z rokov totality sovietskeho typu: Johana sa veľmi dobre cítila u tejto židovskej rodiny, veľmi dobre s ňou zaobchádzali a vôbec nemáme dojem, že by bola vykorisťovaná. Dokonca sa veľa v tejto rodine naučila. Napokon aj táto rodina bola za Slovenského štátu odvečená do koncentračného tábora. Ako mnohí iní židovskí lekári či pekári a obchodníci, odkiaľ sa málokto z nich vrátil späť. Aj táto tragická stránka slovenských dejín je obsiahnutá v texte, hoci dej sa viac zameriava na obdobie kolektivizácie a na kriminálny príbeh ako základ rozvíjania deja.

R. Dobiáš využíva svoje skúsenosti z väzenia, z tohto hľadiska próza (novela) *Temná zeleň* (1996) môže byť zaradená aj do lágrovej literatúry. Hlavnou postavou je Celo (Celestín) Bizub, bývalý väzeň. Text má dve roviny: 1. 50. roky, prežitie v uránových baniach (1953–1960), čiže minulosť, 2. druhá polovica 80. rokov, keď sa Celo stretáva s bývalým spoluväzňom — Hoffartom, ktorého volali Kamagore. Dve časové roviny sa sústavne striedajú a vnášajú do textu náležitú dynamiku:

— 1. rovina: väzenský život, pripomínajúci väzenie samotného autora, veľa autobiografie je v texte (upnutie sa na dievča, ktoré prišlo navštíviť spoluväzňa, útrapy matky zo syna, príchod domov z väzenia a podobne). To všetko je obsiahnuté aj v jeho životopise, respektíve v knihe A. Baláža *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhej noci*. Napokon dochádza k úteku Kamagoreho a Cela, ktorý sa sčasti podarí, ale Celo si vytkne členok, nemôže pokračovať v ceste, jemu sa útek nevydarí. Kamagore pokračuje v ceste, zrejme jemu sa útek podaril;

— 2. rovina: telefonát z Bratislavy po rokoch (30), volá Kamagore ako americký občan. Pozýva Cela do Bratislavy, tam sa zabávajú peknými slečnami, nakoniec sa pobijú a rozídu sa. Po návrate prichádzajú za Celom príslušníci polície (ŠB), lebo treba identifikovať telo zavraždeného Kamigora v Bratislave v pitevni. Akoby bol postrestaný za opustenie priateľa pred rokmi počas úteku. Dá sa povedať, že R. Dobiáš spojil kriminálny príbeh, známy z literatúry tohto typu so skúsenosťami z väzenia. Autor prenáša do textu aj príbehy, ktoré sám zažil a aj opísal v dokumentárnej próze.

Dokumentárno-životopisná próza Ľuboša Juríka *Smrť ministra* (2011), *Alexander Dubček/Rok dlhší ako storočie* (2015) tiež obsahuje príbehy o násilnej smrti. Ľ. Jurík vytvoril zvláštny spôsob písania životopisu významných osobností: v diele *Smrť ministra* opisuje poslednú noc Vladimíra Clementisa a jeho rozhovor s vymyslenou postavou — s advokátom, ktorý kladie aj otázky ministrovi, aj mu oponuje²⁹. Literárne dielo sa končí popravou Vladimíra Clementisa. Podobným spôsobom postupuje aj v životopise o Alexandrovi Dubčekovi, ktorý sám komentuje na samom začiatku takto:

Román *Rok dlhší ako storočie* nie je literatúrou faktu, ale ani beletristickou fikciou. Je kombináciou oboch: opiera sa o historické reálie a fakty, no domýšľa ich a podľa potreby prispôbuje hlavnému deju³⁰.

Osvedenú metódu rozhovoru prenáša z diela *Smrť ministra* aj sem, ale druhou osobou, ktorá kladie otázky, je lekár židovského pôvodu. Všetko sa odohráva na smrteľnej posteli, teda v nemocnici, kde A. Dubček ukončil svoju životnú púť 7. novembra 1992³¹. Je to symbolický dátum, dátum výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. V rámci rozhovoru sa však v beletrizovanej podobe odhaľuje celý život A. Dubčeka, politika, ktorý sa v období normalizácie dostal na vedľajšiu koľaj a nemohol byť spracovaný ani zbeletrizovaný. Jeho život sám osebe je dobrým námetom pre postkoloniálnu prózu, veď cudzia veľmoc nám diktovala, čo sa smie a čo sa nesmie. Román je zároveň ostrou kritikou koloniálnej politiky ZSSR a brežnevizmu, odkrývaním neustáleho zasahovania do vnútorných záležitostí cudzieho štátu. Román mohol teda vzniknúť iba v postkoloniálnom období, z toho vyplýva, že je zároveň vzorovým príkladom pre tzv. postkoloniálny román, ktorý na Slovensku bol odmenený aj Cenou čitateľa za rok 2015 a preložený do mnohých jazykov (asi 10), bola preložená do češtiny, iba ho

²⁹ Vladimír Clementis (1902–1952), slovenský komunistický politik, právnik. V roku 1939 emigroval do Paríža, cez vojnu pôsobil vo Veľkej Británii. Po vojne bol štátnym tajomníkom, potom ministrom zahraničných vecí. V roku 1951 bol zatknutý a v roku 1952 vo vykonštruovanom procese odsúdený na trest smrti a popravený.

³⁰ Ľ. Jurík, *Alexander Dubček/Rok dlhší ako storočie*, Martin 2015, s. 7.

³¹ Alexander Dubček (1921–1992), slovenský politik, štátnik. V roku 1968 symbol a vrcholný predstaviteľ Pražskej jari. Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy postupne zbavený všetkých funkcií. Po nežnej revolúcii predseda Federálneho zhromaždenia ČSFR. Zomrel na následky ťažkej dopravnej nehody, ktorá dodnes nie je objasnená.

Rusi z pochopiteľných dôvodov bojkotujú. Opakom sú Ukrajinci: u nich má kniha o Dubčekovi veľký úspech.

V životopisnom románe o Dubčekovi sa odкрýva nielen veľmocenská politika ZSSR, ale v samom závere autor nastoľuje možnosť zavraždenia symbolickej postavy Pražskej jari. Autor si dáva viac závažných otázok: Dubček totiž mal vypovedať na pojednávaní Ústavného súdu RF, kde mal svedčiť o zločinnej činnosti KSSZ. Súd sa mal konať 5. septembra 1992, ale k tomu predchádzali veľmi pochybné prípady smrti (smrť Piotra Jaroszewicza s manželkou, násilná smrť Muhammada Nadžibulláha). Autor k tomu dopĺňa:

Vynára sa tak otázka, či v tomto reťazci vražd nemala prsty sovietska KGB a či nestála aj za smrťou Alexandra Dubčeka. Pravda, tieto konšpiračné teórie sa nikdy nepotvrdili³².

Možno dodať na záver: asi sa nikdy nepotvrdia, ale už to, že si západoslovenský autor môže položiť takéto otázky, svedčia o totálnej nezávislosti od Ruska. To však dokazuje celý román o Dubčekovi, autorský postoj a líčenie udalostí, najmä udalostí v roku 1968, ktorý bol „dlhší ako storočie“, ba svojimi následkami zasahuje aj do súčasnosti.

V literárnom diele *Smrť ministra* opísal Ľ. Jurík životopis Vladimíra Clementisa, významného slovenského komunistického politika, ktorý bol odsúdený v tzv. procese protištátneho sprisahania v roku 1952 na trest smrti. Autor tu uplatnil ten istý postup ako pri písaní životopisu A. Dubčeka s tým rozdielom, že tu otázky kladie v noci pred popravou advokát. Takto vlastne autor dosiahol to, že V. Clementis sa mohol akoby vyjadrovať v 1. osobe o svojej politickej dráhe.

Ako komunista bol poslancom pred vojnou, ale po vzniku protektorátu emigroval na Západ. Tam ho stihlo už aj podpísanie paktu Ribbentrop-Molotov v auguste 1939, ktorý odsúdil a Stalin na to nezabudol. V knihe je opísané aj stretnutie so Stalinom v marci v roku 1949. Ako minister zahraničných vecí bol členom Gottwaldovej delegácie a na recepcii sa zúčastnil aj Stalin. Ľ. Jurík zreprodukuje rozhovor medzi Stalinom a Clementisom v salóniku, ide o fiktívny rozhovor, ale zrači sa z neho podstata konfliktu medzi nimi:

Stalin hovorí Clementisovi: „Znepáčil sa vám nemecko-sovietsky pakt. Vaša kritika mala vtedy veľkú medzinárodnú odozvu. Priznám sa, že sa ma to dotklo.“

Odpoveď Clementisa: „Ten pakt pomýlil mnoho komunistov,“ odpovedal som uvážlivo. „Nemci ho vierolomne porušili a Sovietsky zväz stál mnoho obetí“³³.

Tu spočíva pravá príčina, prečo sa Clementis dostal do nemilosti a bol odsúdený na trest smrti. V hierarchii odsúdených proti tzv. protištátnemu sprisahaneckému centru na čele s Rudolfom Slánským bol na druhom mieste. Tento proces skrýva v sebe celý rad absurdít: sám Slánský, neskôr tiež zatknutý a spolu s Clementisom popravený po procese s László Rajkom v Maďarsku, takto sa kriticky vyjadruje o ňom v marci 1950:

³² Ľ. Jurík, *Alexander Dubček...*, s. 566.

³³ Ľ. Jurík, *Smrť ministra*, Martin 2011, s. 193.

Keď sme dali dohromady celú minulosť Clementisa, jeho činnosť, jeho kolísanie, cez vojnu i po roku 1945, tak sme videli, že sú tu súvislosti, ktoré nemôžu byť náhodné, ktoré sme nemohli len tak obísť a z ktorých musíme urobiť organizačné závery³⁴.

A konečným organizačným záverom bola poprava Clementisa spolu so samotným Rudolfom Slánským na Pankráci 3. novembra 1952. Vzťah medzi Clementisom a Klementom Gottwaldom je tu vykreslený ako priateľský, napriek tomu Gottwald³⁵ je neľútostný voči svojim bývalým spolupracovníkom a vraj ešte pred začatím procesu 13. novembra 1952 na zasadnutí politického sekretariátu ÚV KSČ povedal: „Dáme teda jedenásť špagátov a trikrát doživotie...“³⁶.

Presne to sa aj stalo, ale nezabúdajme: o tri mesiace po poprave 11 popredných straníckych funkcionárov-komunistov zomiera Stalin (5. marec) a 14. marca aj Klement Gottwald. Aj keď Stalinova smrť mohla byť prirodzená, ale sotva možno pokladať smrť K. Gottwalda za náhodnú a prirodzenú. Zdá sa, že to bola smrť tak isto násilná. Bez špagátu.

Bibliografie

- Baláž A., *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhej noci*, (Rozhovory s Rudolfom Dobiášom) Bratislava 2014.
- Čermáková A., *Anton Srholec*, Bratislava 2015.
- (De)tabuizácia smrti v diskurzoch súčasného umenia, eds. J. Fujak, M. Ballay, Nitra 2016.
- Dobiáš R., *Johana. Jahanin chlapec. Kronika lásky a smrti*, Prešov 2013.
- Dobiáš R., *Príbehy z prítomnosti*, Bratislava 2014.
- Dobiáš R., *Zvony a hroby*, Bratislava 2000.
- Dyskurs postkolonialny we współczesnej literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej*, ed. B. Bakula, Poznań 2015.
- Jurík Ľ., *Alexander Dubček/Rok dlhší ako storočie*, Martin 2015.
- Jurík Ľ., *Smrť ministra*, Martin 2011.
- Krčméra S., *To nás zachránilo*, Bratislava 1995.
- Kundera M., *Únos západu*, [in:] *Koncepcie strednej Európy. Antológia textov*, ed. Z. Vargová, Nitra 2015.
- Lexikon teorie literatury a kultury*, ed. A. Nünning, Brno 2006.
- Schopenhauer A., *A halálról. A faj élete. A tulajdonságok öröklése*, prel. J. Bánóczi, Budapest 1992.
- Smiešková A., *Problémy postkoloniálneho a postmoderného románu v americkej literatúre*, „World Literature Studies“ 2012, č. 3–4 (21).
- Srholec A., *Svetlo z hĺbín jáchymovských lágrov*, Bratislava 1991.
- Staško M., *Útek na lavičku Barcelony. Legendárny Ferdinand Daučík dosiahol najväčšie úspechy vo vynútenom exile*, Trnava 2017.
- Triedni nepriatelia, I–IV*, ed. R. Dobiáš, Prešov 2004, 2007, 2011, 2014.

³⁴ *Ibidem*, s. 128.

³⁵ Klement Gottwald (1896–1953), komunistický politik, pôvodne stolár. Bol poslancom Národného zhromaždenia, po vojne sa najprv stal premiérom, potom prezidentom republiky. Je zodpovedný za smrť nevinne popravených a umučených ľudí v 50. rokoch minulého storočia. Zomrel tri dni po návrate z pohrebu Stalina. Príčinou smrti bola aneurysma, údajne ako následok závislosti od alkoholu a pohlavnej choroby syfilisu.

³⁶ Ľ. Jurík, *Smrť ministra...*, s. 229.

Zamarovský V., *Bohovia a hrdinovia antických báji*, Bratislava 1980.

Zelenka M., *Komparatistika v kulturních souvislostech*, České Budějovice 2012.

Violent death in postcolonial prose

Summary

In the years 1953–1960 Rudolf Dobiáš was imprisoned for his anti-state activities for 7 years, most of which he spent in uranium mines in Jáchymov. Both his non-fiction and prosaic work are based on his personal experience and they also concern the executions of young people. He described in detail the sentencing of three graduates of a grammar school in Trenčín, who were given the death penalty and were executed in February 1951. At the Higher Military Court in Trenčín he discovered the writings of a lieutenant of the Czechoslovak People's Army, Tomáš Chovan. He was sentenced by the State Court in Bratislava to the death penalty for treason and spying. He was executed in November 1951 at the age of 25. His farewell to his family is presented in the story *Younger Brother (Mladší brat)*, which is one of the best works of Dobiáš.

Luboš Jurík also wrote a biographical novel entitled *The Death of a Minister (Smrt' ministra)*. It is about the Slovak communist politician Vladimír Clementis (1902–1952), who was the Minister of Foreign Affairs in the years 1948–1950. Clementis was imprisoned in 1951 to face a fabricated accusation. He was given the death penalty too. Jurík's novel is composed of an interview with a fictive figure — the advocate. Just before the execution, he talks to him about the whole life of the politician Clementis. In the spirit of Stalinism, it was his ex-party colleagues and friends who were behind the execution. Jurík wrote a book about Alexander Dubček as well, entitled *A Year Longer Than a Century (Rok dlhší ako storočie)*, in which he asks whether the end of the symbol of Prague Spring was violent or not. There is evidence that it could have been so.

Keywords: violent death, execution, postcolonial prose, communism, Stalinism

Gwałtowna śmierć w postkolonialnej prozie

Streszczenie

Rudolf Dobiáš, skazany za działalność antypaństwową, lata 1953–1960 spędził w więzieniu, z czego większą część w kopalniach uranu w Jáchymowie. Swoje doświadczenia opisuje we wspomnieniach, a także w tekstach prozatorskich, w których pojawia się motyw egzekucji młodych ludzi. Dobiáš szczegółowo opisał skazanie na śmierć trzech absolwentów gimnazjum w Trenčynie i ich egzekucję w lutym 1951 roku.

W Wyższym Sądzie Wojskowym w Trenčynie pojawiły się również akta porucznika Czechosłowackiej Armii Ludowej Tomáša Chovana, którego sąd w Bratysławie skazał na karę śmierci za zdradę państwa i szpiegostwo. W listopadzie 1951 roku w wieku 25 lat Chovan został stracony. Dobiáš opisał pożegnanie porucznika z rodziną przed śmiercią w opowiadaniu *Młodszy brat (Mladší brat)*, które można zaliczyć do jego najlepszych utworów.

Z kolei Luboš Jurík jest autorem biograficznej powieści pod tytułem *Śmierć ministra (Smrt' ministra)* o słowackim komunistycznym polityku Vladimírze Clementisie (1902–1952), który w latach 1948–1950 pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji. Clementis w 1951 roku został uwięziony i podczas procesu pokazowego skazany na karę śmierci. Autor

skonstruował powieść w sposób następujący: adwokat jako postać fikcyjna rozmawia z Clementi-
sem tuż przed egzekucją i podczas tej rozmowy czytelnik poznaje całe życie słowackiego polityka.
Co typowe dla czasów stalinizmu, duży udział w skazaniu polityka na śmierć mieli jego partyjni
towarzysze i przyjaciele. Jurík opublikował również książkę o Aleksandrze Dubčeku *Rok dlhší
niž vek (Rok dlhší ako storočie)*, w której pojawia się pytanie, czy śmierć Dubčeka — symbolu
praskiej wiosny — też mogła być spowodowana przez osoby trzecie, ponieważ istnieją na to pew-
ne dowody.

Słowa kluczowe: gwałtowna śmierć, egzekucja, proza postkolonialna, komunizm, stalinizm